

1. PROTAGORAS

Dialogul-cadru 309 A - 310 A

Socrate se apropie de un grup de oameni care rămân în umbră. Un prieten nenumit, un oarecare, ia cuvântul în numele lor. El atinge numai social și senzual problema înclinației lui Socrate pentru Alcibiade. Socrate se menține glumeț în același registru. Superficială este și curiozitatea cu care acel prieten oarecare întreabă despre întâlnirea lui Socrate cu Protagoras. Căci dacă ar fi sincer interesat de problemă, ar trebui desigur ca, la trei zile de la sosirea vestitului bărbat, să știe deja despre aceasta, așa cum zelosul învățăcel Hippocrates auzise deja din ajun, iar Socrate chiar de mai înainte (310 B). Deci o primă abordare a ceea ce va constitui mai târziu obiectul dialogului ne oferă chiar dialogul-cadru. Dar încă de pe acum răsună aici ceva mai important. Aprecierea paradoxală conform căreia Alcibiade stă în urma lui Protagoras, cel frumos în urma celui mai-frumos, pentru că înțeleptul este frumos: această ironie ne indică o ierarhie veritabilă. Nu că Alcibiade ar fi mai prejos. Dar frumusețea, iubită cu pasiune, este o treaptă inferioară în ascensiunea către și mai pătimaș iubită „înțelepciune”. Astfel și în spatele dialogului erotic se ascunde ceva mai profund. Educația va constitui în continuare tema dialogului, și anume antiteza dintre educația sofistă și cea socratică. Or, această antiteză este delimitată la Platon mai ales de faptul că Socrate și numai el educă iubind. Oricât de facil este tratat aici la început motivul erotic, el devine expres numai în acest pasaj din dialog. Dar când Socrate se laudă că Alcibiade i-ar fi „venit în ajutor” (309 B), aceasta ne trimite mult mai departe în miezul dialogului central. Câtă vreme privim numai dezvoltarea ideilor, avem aici niște interludii, dar considerând drama

filosofică în ansamblul ei sunt puncte de cea mai mare importanță, în care dialogul amenință să se destrame și este salvat de la această destrămare de intervenția lui Alcibiade (336 B, 348 B). În ceata pestriță există un acord secret între Socrate și acest discipol, care se exprimă ca o voință comună de dialog filosofic. Pe ce se bazează acest acord: aceasta se conturează aici, în dialogul-cadru, dacă privim dincolo de aspectul social și senzual al conversației erotice, în straturile mai adânci.

Discuția preliminară 316 A – 314 C.

În discuția preliminară cu care începe relatarea lui Socrate, curiozitatea devine un zel pătimas: tânărul Hippocrates îl trezește pe Socrate cu noaptea-n cap, pentru că vrea să devină cu ajutorul lui Protagoras „iscusit”. Primirea amicală a lui Socrate și acceptarea glumeață a dorințelor tânărului se transformă într-o dirijare superioară care îl constrânge pe entuziastul confuz să recunoască în curând că nu știe de fapt despre ce este vorba (313 C 2). Aceasta clarifică simultan și obiectul și arată că în joc este ceva de o importanță eternă. Încă din dialogul-cadru apăruse, odată cu numele lui Protagoras, „știința” (309 C). Acum învățătura se separă în două ramuri: învățământul de specialitate care, la medic sau sculptor, este orientat către exersarea unei „arte” (ἐπι τέχνη) și învățământul al cărui scop este „educația, cultura” (ἐπι παιδεία), în care discipolul este menit să devină altceva decât profesorul. Sofistul vrea în mod evident al doilea fel de învățătură, cea superioară. Dar ce este sofistul? Se ridică astfel problema care va domina și dialogul târziu *Sofistul* și al cărei fundal este de fapt întotdeauna problema filosofului. Sofistul poartă în nume știința, dar știința nu este nimic, câtă vreme cineva nu poate pretinde „la ce anume” este priceput. Nu avansăm nici atunci când Hippocrates încearcă să limiteze știința sofistului la arta vorbirii. Căci Socrate întreabă iarăși: vorbire: „despre ce”? Și această întrebare – la ce și despre ce – nu are răspuns. Să-i lipsească sofisticii un atare obiect (τί)? Numai într-o imagine devine ceva mai clar despre ce natură primejdioasă este vorba (κίνδυνος 313 A 2, 314 A 2). Un precupeț sau un negustor de hrană sufletească este sofistul – și această afirmație se întâlnește și în opera târzie (*Sofistul* 223 sq.) iar ocară mereu repetată că sofistul ia bani ne trimite în aceeași direcție. Trebuie să fii un adevărat îngrijitor de suflete (περι τὴν ψυχὴν

ιατρικός, 313 E 2) ca să te pricepi la valoarea acelei mărfi, căci nu poți pune să fie testată de experți înainte de îngurgitare, ca hrana trupească. Hippocrates nu observă că îngrijitorul de suflete și-a intrat în rol, nu observă nimic nici atunci când Socrate îi cere să meargă împreună la bărbații înțelepți, la „cei mai vârstnici” și prin urmare mai experimentați decât „noi tinerii”. Dar cititorul vede aici foarte clar acea educație socratică pe care trebuie să o privim întotdeauna ca pe opusul celei sofiste. Dialogul central îl va prezenta pe Socrate combatantul, aici în preliminarii este Socrate educatorul, după ce dialogul-cadru ni l-a sugerat pe eroticul-Socrate.

Am atras atenția într-un alt context¹ asupra modului în care spațiul și timpul nu numai că explică în cel mai viu chip ceea ce se petrece, ci acompaniază chiar în mod simbolic evenimentul spiritual. Să ne amintim de spațiul îngust al dormitorului în care unul șade pe marginea patului în care celălalt stă culcat, apoi de spațiul mai liber al curții în care cei doi se plimbă încolo și înoace dialogând, de întunericul nopții, de zorii care mijesc și cum începe să se facă simultan lumină în natură și în spirit.

Fragment intermediar 314 C - 316 A

Un fragment intermediar ne poartă de aici până unde începe conversația cu Protagoras. Cei doi se duc acasă la Callias și au cu el o conversație despre al cărei conținut nu aflăm nimic. Dar rămân în pridvor până când încheie discuția. Dialogul socratic nu trebuie să rămână „neterminat” (ἀτελής), în vreme ce sofistul întrerupe discuția după bunul său plac. Acest contrast se revigorează ulterior în disputa lui Protagoras și apare și în *Gorgias*, când Calicles nu mai vrea să răspundă, iar Socrate îl avertizează să nu lase baltă discuția, „neterminată” (505 D)². În *Protagoras* adversitatea se manifestă de fapt imediat sclipitor, când portarul refuză să-i lase pe cei doi să intre, pentru că nu-i poate suferi pe sofisti. Cu lămurirea „noi nu suntem sofisti”, Socrate dobândește accesul de la eunucul ostil și se delimitează totodată, pentru cititor, de cei cu care nu vrea să fie confundat.

¹ Vol.I³ 169 sq. – de Vries 66 critică interpretarea mea. Aceasta este contradicția dintre un punct de vedere naturalist și unul mai mult simbolic.

² Cf. și *Theitetos* 173 C ἕκαστος αὐτῶν (i.e. τῶν λόγων) περιμένει ἀποτελεσθῆναι.

Când au intrat în fine, facem cunoștință, înainte de acțiune, cu actorii. Formula umoristică de observație este preluată din spectacolul morților din *Odiseea* („L-am zărit pe Protagoras [...]” „Pe Tantal l-am văzut [...]”) Trece doar ca un vânt ușor pe deasupra apei. Dar ar fi ciudat să ne gândim, fără ca Platon să fi avut această intenție, că Socrate, ca și Ulise, stă la poarta Infernului, el, singurul cu adevărat viu, pe când ceilalți sunt „umbre”³.

Se delimitează trei grupe: Protagoras se plimbă de colo-colo în vestibul, cu un cortegiu de călători și cu discipolii săi. În fundul sălii șade într-un jilț Hippias și „pare” să peroreze *ex cathedra* despre natură și fenomenele cerești. Prodicos zace într-o odaie întunecată, bolnăviciosul, iar vorbele lui se aud doar ca un vuiet nedeslușit. Trebuie să renunțăm să răspundem la întrebarea cât din toate acestea este biografie. Vedem atitudini de bază tipice (ca într-un tablou de Marées), care se îndepărtează totodată treptat de maniera socratică a dialogului și alunecă în confuzie, în stagnare. Să ne amintim de faptul că Socrate s-a sculat și a ieșit în curte, în aer liber atunci când a început dialogul iscoditor cu Hippocrates.

Bucuria unui tablou atât de bogat nu trebuie să ne împiedice să ne întrebăm care este semnificația fiecărui individ în parte, în special a personajelor adiacente. Protagoras este însoțit de Callias, gazda. El reprezintă acea deschidere totală, activă, reprezentată și de „călătorii” din dialogul-cadru, însă iarăși pe o treaptă diferită, căci, în vreme ce ei erau pur receptivi, Callias participă activ. Dar chiar această treaptă incipientă a interesului pur social este necesară, pentru ca dialogul să poată măcar superficial prinde viață. Când ulterior el amenință să se destrame, Callias este cel care încearcă să-l reconstituie, apucându-l pe Socrate cu dreapta de mână și de mantie (335 CD). Sigur că este nevoie de mijloace mai puternice pentru a ajuta discursul și, conform întregii sale naturi, Callias trebuie să fie mai mult de partea lui Protagoras (336 B) atunci când izbucnește conflictul. Vin la rând frații vitregi ai lui Callias, fiii lui Pericle. Ei sprijină întotdeauna – și aici – prin întreaga lor existență teza conform căreia „arete nu poate fi învățată” (319 E). Pe un flanc merge Charmides, reprezentantul celui mai nobil tineret

³ Împotriva afirmațiilor prea rafinate ale primilor interpreți vorbește Vahlen, *Opusc. Acad. I* (leipzig 1907), care merge însă prea departe în direcția opusă, vrând să conteste imaginii Hadesului chiar și cea mai mică importanță. Acesta este punctul de vedere naturalist.

atenian, care caută virtutea, *arete*. Auzindu-i numele, oricine se gândește la dialogul despre *sophrosyne* și poate că Platon îl concepuse sau îl scrisese încă de pe atunci pentru a dezvolta în el o problemă parțială a operei de față. Pe celălalt flanc mărsăluiește Antimoiros, singurul neatenian, care studiază de altfel la Protagoras nu de dragul educației, ci al pregătirii profesionale (ἐπιτέχνη). Aici reapare antiteza din dialogul-cadru, care mai târziu va deveni și mai importantă, ca opoziție dintre cunoașterea tehnică (ἐντεχνος σοφία) și *arete* politică (319 C, 321 D). Faptul că la Protagoras se spune că le poți învăța pe amândouă îl deosebește de metoda socratică, orientată neabătut către un singur scop. În spatele lui mai există apoi o serie de anonimi pe care – ca un alt Orfeu – îi trage după sine cu „farmecul glasului său” (κατὰ τὴν φωνὴν κεκλημένοι). Socrate susține în mod similar după aceea (328 D) că este „încântat” de cuvântarea (*epideixis*) aceluia bărbat. Este un farmec periculos, departe de acea atracție și educație veritabilă pe care o produce *logosul* și nu vocea, pe care o exercită Socrate și nu Protagoras.

În jurul lui Hippias și Prodicos sunt strânse personaje pe care le cunoaștem din *Banchetul*. Nu se poate spune dacă ele „înseamnă” aici ceva deosebit. Dar ne-am putea gândi, cu toată diferența de gen și rang, la *Comedia umană* (*Comédie Humaine*) a lui Balzac, căci și acolo apar într-un volum în fundal aceleași personaje cărora în alt volum le revine rolul principal.

Și Socrate își are suita sa. Alcibiade și Critias intră după el, din întâmplare, dar această întâmplare este dictată de autor. Căci ambii au ulterior, împreună cu Charmides, o foarte mare însemnătate politică. Cu câteva decenii mai târziu mai exista opinia populară (Eschine I 173) că „Socrate sofistul” a fost executat pentru că „l-a educat pe Critias” și se știe cât de acerbă a devenit după moartea lui Socrate disputa literară în privința raportului său cu ruinătorul statului Alcibiade⁴. Deci aceasta aude, odată cu numele, cititorul avizat și știe imediat: pentru Socrate nu este vorba de scolastică, ci problema virtuții (*arete*) este orientată în ultimă instanță în funcție de stat, punct în care Socrate (316 C 1) coincide cu Protagoras (319 A 1), oricât de puțin ar concorda mai departe în privința sensului mai profund al acestei teze. Conversația preliminară ne face să-l urmărim încordați pe Alcibiade. El va veni în ajutor dialogului aflat în impas. Deși privește disputa

⁴ Cf. Bruns 501 sq.

ca pe o încercare a forțelor, el este totuși iluminat de Socrate, desigur fără profunzimea acestuia, fapt pentru care traduce ironia maestrului într-o claritate lipsită de ironie (336 D). Există un contrast particular între cei care îl urmează pe Socrate și discipolii sofistilor. Socrate este urmat într-un scop mai puțin precis, suita sa, privită superficial, pare întâmplătoare. Dar de fapt este invers. În *Apologie* (19 D) Socrate spune că el nu învață pe nimeni, nu în sensul sofistilor. Dar Hippocrates îi cere sfatul, iar Alcibiade îi ia apărarea.

Dialogul principal 316 A – 362 A.

I. 316 A – 317 E.

Dialogul principal se structurează cel mai clar dacă îl privim ca pe o alternanță de fragmente sofiste și dialectice.

Primul fragment sofist. Socrate i-l prezintă lui Protagoras pe tânărul Hippocrates și reușește să smulgă imediat de la sofist o *epideixis*. Această formă de discurs intervine aici cu atât mai insistent cu cât în primele cuvinte de politețe ale lui Protagoras apăruse „dialogul” (διαλεχθῆναι 316 B 3) iar Socrate, în replicile sale, lăsase la bunul plac al lui Protagoras felul în care avea să decurgă această „discuție” (διαλεγέσθαι 316 C 3) – ca și cum această modalitate de comunicare n-ar fi pusă nici o clipă la îndoială. Cu atât mai mult trebuie să observe acum cititorul că Protagoras începe cu ceva care este orice altceva decât un dialog, și anume cu un monolog destul de lung, în încheierea căruia promite, în plus, perspectiva unei continuări a acestei „discuții” (317 C 5). În ce privește conținutul, cuvântarea (*epideixis*) este un elogiu al artei sale, pe care o leagă de nume dintre cele mai vestite, pentru a se reliefa apoi pe sine însuși din toate acestea ca pe singurul care, cu toate riscurile, își mărturisește deschis pretenția: „Recunosc că sunt sofist și că îi educ pe oameni” (317 B 4). O meserie plină de primejdii – același lucru (dar mult mai îndreptățit!) l-ar putea spune Socrate despre sine și totuși el nu s-ar fâli (317 B) că și-a luat ani de-a rândul cu succes măsuri contra acelor primejdii. Și Socrate ar putea ridica pretenția că este educator – aproape cu aceleași cuvinte (dar cu un ton atât de diferit!), dacă nu ar trebui mai degrabă să respingă acest titlu, în sensul pe care oamenii din acest cerc îl dau cuvântului „educație”. Aici se află tensiunea care duce la coliziune. Dar înainte de a se ajunge la aceasta, Socrate propune să fie

antrenați în discuție și Prodicos și Hippias. O face ca să flateze vanitatea lui Protagoras (317 D). Dar mai există un motiv profund. Socrate este cel singur în fața celor mulți. Numai prin apariția lui în mijlocul lor toți acești oameni diferiți devin „sofiști”. El este deci cel prin care Platon activează această unitate a frontului advers.

II. 317 E – 320 C.

Primul fragment dialectic. De-abia s-a reluat conversația – și aceasta ca și cum cuvântarea (*epideixis*) nici n-ar fi existat (318 A, cf. 316 BC) –, că Socrate pune întrebarea decisivă. Protagoras vrea să educe, vrea să-și facă discipolii „mai buni”. Socrate întreabă: „în ce privință” (τί; εἰς τί; περὶ τοῦ)? La fel îl întrebase și pe Hippocrates, catehizându-l, „ce” înrâurire asupra sa urmărea din partea lui Protagoras (311 B). Acum întrebarea survine într-o situație ceva mai avansată, după ce s-a înțeles deja ce înseamnă „a deveni mai bun”, educația pentru realizarea „binelui”. Protagoras acceptă direcția indicată și delimitează învățătura sa de a celorlalți sofiști. Căci el nu predă o singură artă (τέχνη), ci „chibzuința” (εὐβουλία) în treburile casei și ale cetății. Conceptul de *eubulia* în sensul său politic câștigă importanță pentru platonicele Socrate în *Alcibiade* (125 E), în *Republica* (428 B) el este echivalat cu *sophia*, proprie clasei dominante. Astfel Protagoras pare destul de apropiat de Socrate – distrugând ordinea ierarhică a lui Platon –, de vreme ce îi defăimează cu înverșunare pe sofiști. Ei stau prin dorința lor de a educa mult mai presus de opinia generală pe care o reprezintă Meletos în *Apologie* (24 C sq.) și Anytos în *Menon* (92 E): că fiecare (deci nimeni) educă sau că a-deveni-mai-bun se petrece ca și învățarea limbii materne, deci ca un proces natural⁵. Și, într-un anumit sens, Protagoras, cu scopul său „politic”, este mai aproape de Socrate decât de ceilalți sofiști cu povețele lor tehnice. Pe de altă parte însă, sigur că tocmai Socrate este măsura în raport cu care diferențele dintre sofiști se șterg, iar ceea ce în aparență îi stătea cel mai aproape se dovedește a fi gol pe dinăuntru⁶.

⁵ Prot. 327 E, Alcib. I 111 A. *Dialexeis, Vorsokr.* 90 (83), Cap.6, 11, 12.

⁶ Dar afirmația lui Jovett (I 20): „*There is quite as much truth on the side of Protagoras as of Socrates [...]*” (Este exact atâta adevăr de partea lui Protagoras cât de cea a lui Socrate) nu este totuși în sensul relativismului lui Platon. Cf. Koyré 55: „*La thèse de Protagoras est celle d'un sociologisme conséquent*” (Teza lui Protagoras este cea a unui

Scopul educațional al lui Protagoras este lămurit și mai clar de Socrate: Protagoras – spune el – se referă la „arta politică”; dorința lui este să-i facă pe oameni „buni cetățeni”. Această explicație a ceea ce vrea să spună de fapt celălalt, pentru ca examinarea să poată începe, este mișcarea fundamentală a primelor dialoguri platonice și atitudinea tipică a lui Socrate în ele. Aici el plasează imediat dubiul său: căci el nu crede că „*arete* se poate învăța” și astfel „învățărilor virtuții” devin problema în raport cu care trebuie să se demonstreze pretenția sofistilor. Iar aceasta nu este – așa cum ar putea să sune astăzi – o temă banală de compunere școlară, ci este o problemă vitală – probabil unica – a epocii⁷. *Arete* este binele la care aspiră cu pasiune omul-cetățean. Și iată aici pe unul care se oferă să ne facă să o dobândim prin învățatură. Dar oare poate fi ea învățată? Este educația cu puțință? Educația întru *arete*, nota bene, și nu învățământul într-o disciplină oarecare, de a cărui posibilitate nu se îndoiește nimeni, pentru că se vede de fapt pretutindeni. Socrate atacă opinia că *arete* se poate învăța, cu două argumente. În primul rând: grecii ascultă în adunarea poporului sfatul specialiștilor în chestiunile tehnice, dar când este vorba despre probleme de guvernare sau administrație ascultă sfatul oricui. Și aceeași antiteză între pregătirea de specialitate și educație, cu care ne-am obișnuit de acum, revine în al doilea argument: marii oameni de stat – Pericle este exemplul cel mai apropiat – își educă, desigur, copiii, dar nu le transmit propria lor *arete*. Al doilea argument provine cu siguranță⁸ – și probabil chiar și primul – din expunerea dezvoltată a acestei chestiuni incitante. Platonicul Socrate se face deci aici – aparent sau în realitate – o porta-voce a acelei opinii care neagă posibilitatea educației și este inițial contra pretenției educatorilor profesioniști. Dar n-am prea crede că el rostește aici opinia ultimă și serioasă a lui Platon; oricât de mult ar nesocoti concepția obișnuită despre ironie – ca troc între da și nu – caracterul diferențiat al conținutului de idei⁹. Momentan ajunge să știm că Socrate deschide cu mișcări abile jocul de șah.

sociologism consecvent).

⁷ Euripide reflectă această dezbatere. (Dümmler, *Kl. Schr.* I (Leipzig 1901), 172 exprimă acest lucru astfel: el utilizează un tratat social-politic). Hiket. 913 sq. ἡ δ' εὐανδρία διδασκτός. *Dialexeis, Vorsokr.* 90 (83), Cap. 6 περί τᾶς σοφίας καὶ τᾶς ἀρετᾶς, αἱ διδασκτόν. *Eupolis Demoi* fragm. 4. Cf. Pohlenz 85.

⁸ *Dialexeis, Vorsokr.* 90 (83), Cap. 6, 4. – Ne-am lipsi greu de cuvintele τὰ αὐτῶν τέχνα ἐδίδαξαν; cf. de ex. *Prot.* 324 D 4 τοὺς αὐτῶν ὑεῖς διδάσκουσιν, la fel ca 325 B 3, B 6. Cf. și *Alcib.* I 118 D 11.

⁹ Cf. Vol. I³, Cap. 7.

CUPRINS

PRIMA PERIOADĂ: Ascensiunea.....	5
GRUPA A Protagoras și principala grupă a dialogurilor aporetice: <i>arete-phia-kalon</i>	7
1. PROTAGORAS.....	9
2. LACHES.....	43
3. THRASYMACHOS (CARTEA I A REPUBLICII).....	55
4. CHARMIDES.....	73
5. EUTHYPHRON.....	89
6. LYSIS.....	101
7. HIPPIAS MAIOR.....	115
GRUPA B Sfera micilor dialoguri de tinerețe: Filosoful – Sofistul – Poetul.....	129
8. HIPPARCHOS.....	131
9. ION.....	143
10. HIPPIAS MINOR.....	153
11. THEAGES.....	163
GRUPA C Autoreprezentare și travestire a filosofului.....	173
12. APĂRAREA LUI SOCRATE (APOLOGIA).....	175
13. CRITON.....	193
14. EUTHYDEMOS.....	201
15. CRATYLOS.....	221
16. MENEXENOS.....	245

GRUPA D: „Dialogul se întrerupe”	259
17. ALCIBIADE	261
18. GORGIAS.....	277
19. MENON.....	307
ABREVIERI.....	327
ADDENDA LA BIBLIOGRAFIE.....	333
INDICI.....	351
A. NUME ȘI MATERII.....	353
B. SCRIERILE LUI PLATON.....	367
C. SCRIERILE LUI ARISTOTEL.....	369